

КАРОЛЬ КАВЦКІ.

НАРОДНІСТЬ І Ї ПОЧАТКИ.

З додатком

В. Будзиновського.

Ціна 25 центів.

Накладом Видавництва
ГОЛОС ПРАВДИ
119 E. 7th St., New York, N. Y.
1918.

КАРОЛЬ КАВЦКІ.

НАРОДНІСТЬ І ЇЇ ПОЧАТКИ.

З додатком

В Будзиновського.

Published by "HOLOS PRAWDY"
207 East 10th Street, New York, N. Y.

I.

Доки єдність крові була спійлом, що лучила людей в суспільности, нація в нинішнім значіню слова не існувала. Замість націй стрічаємо племена, котрі ділять ся на роди. Се, чи яка особа належить до якогось племенн, зависіло тоді від свояцтва, а не від замешканя в тій або иньшій місцевости. Доперва, коли яко жерело удержаня, зачинає в племенн переважати рільництво, племя переходить до осілого способу житя. Доперва тоді члени племенн (зглядно роду) стають ся мешканцями означеної території. В той спосіб утворені малі громади підлягали первістно так на спільности походженя, як і на спільности рільної праці.

Ті громади вистарчали первістно кожда для себе і економічно були цілковито независимі від виїшого свїта, цілком так, як давнїйші номадизуючі племена і роди. Спільна власність землі разом з городами і полями, котрі з часом перейшли на приватну власність, давали средства до житя. Одні плоди давала ріля, иньші — годівля худоби; окрім того збирано добчч з польованя і риболовства. Сирий матерьял (дерево, вовну, шкіру і т. н.) перероблювано в самій громаді, чим займали ся по-

динокі родини або спеціальні ремісники. Окрім люксових предметів, не побирано нічого з поза громади.

Результатом того було цілковите замкнене громади в собі самій. Рідко коли, лише під впливом дуже великого небезпеченства, ті громади лучили ся з собою в солідарнім співділаню, але коли небезпеченство минуло, звязь розпадала ся. О національній єдності між сусідніми громадами не могло бути бесіди, навіть національний язик не існував. Економічне відокремлене сприяло витворюваню і існуваню множества ріжних говорів а навіть ріжних язиків у сусідних племен і суспільностей.

Німецькі учені і політики жалують ся на нитомий „індивідуалізм“. через котрий кожний Німець ставить свою особу понад національний інтерес і в той спосіб витворює пануюче до сеї пори між Німцями роздроблене і незгоду, та що се дасть ся виказати від часів Армінія аж по нинішній день. Але се роздроблене не є цілком расовою ціхою Німців. Оно знаходить ся в кождім народі, котрого економічний розвій не переступив певної границі. Се зявиско не має нічого спільного з „індивідуалізмом“, бо оно тим визначнійше, чим сильнійше спійло, що вяже членів громади, чим сильнійший первістний комунізм.

Доки дрібні комуністичні громади вистарчали самі для себе і не існував ніякий спільний інтерес, що присилував би їх увійти в близші зносини з собою, доти не було нації.

З поміж чинників, що довели до такої звязи, на першій місци треба поставити три, з котрих один є все присутний і ділає разом з якимсь иньшим або й двома прочими в тім

самім напрямі. Але всі они суть результатом розвою продукційної системи. Ними суть: з одного боку перевага *внїшних ворогів*, з другого — *природи*. Обом впливам малі громади не годні були оперти ся власними силами. Вкінці третим і по нашій думці найважнїшим чинником є *товарова продукція з вимїною товарів*.

Доки племя вело номадизуючий спосіб життя і удержувало ся головню з польованя, риболовства або годівлі худоби, потреба союза з иньшими племенами в цілі оборони перед внїшними ворогами була дуже слаба. Рідко коли посїдало оно великі богацтва, на котрі сусїдам варто би лакомити ся; спори о право польованя і пасовиска або пїмста за убитих товарищів, були головним жерелом борб. Рідко також коли яке трете племя було заїнтересоване в тих спорах, окрім безпосередних учасників. Відвагою і оружєм воюючі сторони були майже рівні собі, не богато також ріжнили ся числом населеня. Коли яке племя було слабше, могло вимігрувати в дальші області, бо ще не було привязане до землі.

Все те змінило ся, коли рільництво стало ся головною продукцією. Рільничі суспільности перенесли ся з ліснстих верхів в долини над ріками, де земля була пліднїша. Там осїдали, богатїли, людність збільшала ся разом з числом племен, замешкуючих означені території. Але незадовго показала ся відворотна сторона такого стану річи. Зріст богацтв заохочував сусїдних диких номадів до рабунків і нападів. Тимчасом осїлий рільник був безборонною істотою. Отверта рівнина не посїдала природних средств оборони так як гірскі, покриті лісами околиці. Вправне уживинє оружя, зручна їзда

на кони і т. и. були у диких номадів конечно потрібним услівем самого удержаня, працю коло рілі, лишали жінкам. Протівно, для хлібороба воєнні вправи були перервою в роботі; через те він посьвячував їм меньше часу як номади і тому був в гіршім положеню як дикий наїздник.

В наслідок того бачимо, що повстаючі рільничі народи суть так часто виставлені на напади номадизуючих рабівників. Що Німців стрітило зі сторони Гунів, Аварів, Мадярів і Норманів, те саме діяло ся в Хінах, Індиях, Єгипті, Мезопотамії в протягу соток а навіть тисячів літ. Загрожені в своїм істнованю громади були змушені до обопільного союзу проти епільного ворога і віддання своїх оружных сил під команду одного союзного вожда. Чим частійші були наїзди, тим більше усталював ся союз і власть союзного вожда лишала ся також на час мира. Союз віддільних суспільностей держить ся сильнійше, відносини між ними стають ся частійші, говори зближають ся до себе, зявляє ся почуте солідарности, загальнонародні почування зачинають протиставити ся застінковим, народний язык — місцевим говорам, а центральна власть — партикуляризмови. Все те — *зарід* нації.

Ще сильнійше ділає у деяких племен инший чинник, іменно спільна борба з силами природи.

Рільничі племена, коли зійшли з гірських дісів на степи і там поселили ся, попали в завнеємність води і ріки. Ту последну уважано за Бога, що ніби цілком довільно обдаровував своєю ласкою або карою. Повінь нищила нині всі надії рільника, а по кількох місяцях робив те

саме брак дощу. Безсилні люди зразу молили ся, але відтак досьвід показав успішнійші средства. Достережено певну правильність в повертаню посухи і повени і викрито, що ті зявненка були в звязи зі змінами в укладі звїзд. Рівночасно люди научили ся управильняти стан води греблями і каналами. Але така регуляція вимагає цілевого співділання всіх мешканців над даними водами. Як борба з виїшним ворогом, так і борба з рікою витворювали спільність між окремими громадами. Кожда віддавала свої робучі сили під прикази спільного заряду і центральної власти. В такій то іменно дорозі творили ся зароди народної солідарности.

Цивілізація розвинула ся в Європі не здовж великих рік, як на Сході, бо посухи і повени навіть нині не виступають тут з такою силою, а тим менше робили се в давних часах, коли лїс покривав горби і управильнював стан рік. Спільна борба з рікою вплинула отже на злуку головно на Сході. Здаєть ся, що вона була там найважнійшою причиною повстаня старинних цивілізацій. Подане заховало память тих часів.

Менес уходить за основателя єгипетської держави. Геродот оповідає по словам єгипетських свьязчеників, що Менес загородив Ніль греблею, сто стадій довгою і в той спосіб присилував ріку покинути старе русло здовж лїбійского пасма гір. Відтак, коли земля відгороджена греблею висохла, побудував на ній місто Мемфіс. На північ і захід від міста, Менес викопав озера і наповнив їх водою з ріки. Були се величезні збірники, до котрих відпливала вода підчас повени і з котрих наводнювано поля в часі спеки.

В Хінах, подібно як в Єгипті, історія держави датує ся від упорядкування рік. Мензій, один з писателів після Конфуція оповідає: За часів Яна, коли держава не була ще упорядкована, ріки повиступали з русла і привели загальну повінь. Зіле і дерева покрили всю землю, всюди було множество птахів і диких звірів. Не виростло і пять польних овочів; птахи і дикі звірі виперли чоловіка. Дороги видоптані стопами звірів і сліди ніг птахів перехрещували ся на кождім кроці Середньої держави. Ю (основатель держави) відграничив девять ріжних рукавів ріки Го, вичистив русла рік Тсі і Та і завів їх до моря. Отворив горло для ріки Ю і для ріки Ган, упорядкував хід рік Гвай і Ші і звернув їх до ріки Кян. Коли все те викінчено, доперва тоді населене Середньої держави могло знайти поживу.

О державах, що існували в долинах Евфрата, Тигра і Гангеа, знаємо, що будівлі, котрі мали на цілі упорядкування рік, становили материяльну основу їх існування. Удержуване гребель і каналів було найважнішим обовязком пануючого. Англіїці цілковито занедбували до недавна виконуване сего обовязку. Результатом був голод і пошести. В тій справі Е. де Варен пише: „Давні райи Індій, як також афганські і монгольські побідителі, хоть часто жестоко поступали з поодипокими особами, бодай супротив товпи зазначили своє пановане добродійствами, іменно гідними подиву будівлями, котрі ще нині стрічаємо на кождім кроці і котрі виглядають, як діла велитів... Під небом, одностайно погідним, в протягу 7 — 8 місяців, в кліматі, при котрім земля не родить з протягу пів року і там, де не було перид-

дичнях повеней, рільництво могло існувати лише під услів'ям винайденя або побудованя ставів в високо положених місцях, з котрих мож би було, як з величезних резервоарів спроваджувати воду для наводнюваня землі... Всі пам'ятники і будівлі для публичного ужитку в Індиях походять від місцевих владик. Східно-індійска компанія не вищукала ані одного жерела, не викопала ставу, не провела каналу ані не поставила мосту для своїх індійских підданих... Не лиш не сотворено нічого нового; але навіть позволено упасти старому. Разом зі ставами і каналами щезла культура і людність, край перемінює ся в пустиню“.

Англійске панованє не опирало ся на економічній потребі, але на військовій перевазі.

Спільна борба з рікою і з виїшим ворогом вела ся рівночасно — одна скріпляла впливи другої. Та проте оба ті чинники не сотворили національного життя в нашім розумію слова, бо не підкопували економічної незалежности громад і позволяли їм існувати в їх ексклюзивности.

Анархісти фантазують о федерації автономічних громад*) Кожда громада повинна газдувати у себе незалежно; для переведеня праць, до котрих громада (або група громад) не доросла, громада буде лучити ся з иньшими в вільні спілки. Тспер бачимо, що сей взір не є ідеалом будучности, але противно, спадщиною по дуже давній минувности. І не лична свобода горожанина, але азійский деспотизм витворив ся з тої первістної автономії.

---

*) Представителем того напрямку був у нас М. Драгоманів. Гляди «Громада» ч. I. і «Вільна Співка».

І дійсно. Чим частіше повторяла ся борба з виїшнім ворогом, чим сильніші були заходи викликані потребою регуляції рік, тим сильніше кріпшала сила і значіне центральної власти в протиставленю до поодиноких громад. Звичайно, о скілько нам се здаєть ся, она діставала ся не віддільним одиницям, але одній зі звязкових спільностей, котра знаходила ся в вигіднім положеню. Такою був приміром Мемфіс, положений коло греблі Нілю і резервоарів, або також иньшої, що посідала винятково користні услівя. Така громада старала ся столицею.

Дашни в формі роботи і продуктів, призначених до удержаня робітників, усталили ся і прийшло до того, що віддавано їх, хоч виконувані роботи вже не вимагали їх в такій степени. Рівночасно росло число і населенє поодиноких суспільностей, бо наводнюване робило землю що раз пліднійшою. Поволи витворив ся надмір робучої сили і средств до житя, котрим центральна власть розпоряджала довільно так, як сего вимагав її інтерес.

Конечність працювати на себе устала для неї. Виступає аристократія, зложена, відповідно для своїх цілей, з вояків, архітектів або астрономів. Як величезний був часами той надмір робучих сил і продуктів, які вона посідала, бачимо ще нині по декотрих її ділах, приміром пірамідах.

Очевидно, що сей розвій не ішов спокійною дорогою. Центральна власть старала ся вшрубувати до найвисшої степени данину з поодиноких суспільностей, а ті, противно, стреміли до її зниженя, а властиво до удержаня на висоті, яку визначило звичаєве право. Однак ніхто не марив о знесеню центральної власти,

бо се було би атентатом на ціле економічне життя суспільности.

Ціле п'ятно східної культури знаходить в тім своє вияснене. Віддільні сільські громади живуть власним життям; властиві їм методи продукції не змінюють ся цілими тисячами літ і через те їх суспільна організація лишає ся однаковою. Рільники живуть в вічній одностайности, віддають десятину і роблять панщину, як се робили їх діди, та не журять ся тим, що діє ся з їх данинами. Одна їх жура була в тім, щоби тих данин не підвищувано, та щоби потрібні будівлі були в добрім стані. Їм також однаково, як султан або шах поступає з своїм окруженем, чи він кровожадний або лагідний, скупий або марнотратний, розпустний або аскет. Але коли своїм недбальством зруйнує греблі і канали, або буде підносити данини, тоді сільска чернь починає бурити ся і коли тільки по явить ся який претендент, гуртують ся коло него і помагають ему здобути власть.

Такий є зміст бунтів на-Сході. Не іде там о форму ряду і здобуте політичної власти селянською верствою, але тільки о особу шаха, о менші або більші данини. О рації самого уряду, ніхто не сумніває ся. Се конечний наслідок місцевих відносин економічних. Центральна власть є конечна, коли продукція має бути дальше ведена. Так само є она з самої природи річи не відвічальна, бо не стоїть на чолі одного народу, але комплексу громад, з котрих одна не журить ся другою, але кожда має власну автономію і є цілком незалежна, — після ідеалу анархістів.

Старинна отже аристократія, та властителька центральної власти з вождом на чолі—

часто цілком номінальним, не дуже удачно названа кастою вояків і священників, завдячує своє повстання економічній конечности. Наші поверховні історики цивілізації звичайно розповідають се з такими подробицями, як коли би самі при тім були, — що первісну рівність знівечено, бо найсильніші зійшли ся і сказали: „мусите нас слухати, инакше поубиваємо вас!“ відтак знов наймудріші зійшли ся і сказали: „видумаймо пересуди, за помочию котрих будемо обманювати і визнакувати глупу чернь!“ Ті нужденні овочі „дослідів“ уступають тепер перед другою, не менше нужденною теорією подбою, появляючою повстання суспільних кляс ніби тим, що одно племя завойовувало територію другого, підбивало його і ставало ся аристократією.

Нема ніякого сумніву, що побідоносна аристократія держав Сходу була і є часто чужоплемінна. Але якесь племя здобувало лиш се, що вже існувало і могло заволодіти центральною властю донерва тоді, коли та послідна випередила підбій своїм істнованем. Коли наїзники разом з властею приймали також обовязки тої власти, нарід зносив терпеливо чужоплемінне панованє, бо в ґрунті річи, нічо не змінило ся. Обі верстви, пануюча і утиснена зливали ся з часом в одноцілий нарід, бо однаково були частями того самого економічного організму.

Але коли побідивше племя не сповнювало обовязків центральної власти і хотіло лиш панувати на подбою, ставало ся чимось дійсно чужим, против чого вибухав бунт на кождім кроці, аж доки его не усунено, або нарід не змарнів.

Египтяне терпіли спокійно численні пановання наїздників, але з Гіксами бороли ся очайдушно, бо они прийшли до власти як раз в той спосіб, як то собі наші історики уявляють повстання аристократії. Товпи Бедуїнів впали до Египту і поступали з тим краєм, як з підбитим. Уміли визискати єго, але не доросли до того, щоби рядити і довели населенє до енергічного а побідного опору. Троха подібний примір дає нам істория Норманів. Цілі столїтя рабували безборонний християнський Захід, але нігде не уґрунтували своєї власти. Вперед мусіли учивлізувати ся і научити обовязків; що тяжіли на феодальних панах і доперва тоді повело ся їм опанувати на стало ті краї, котрі доси лише грабили (північно західну Францію і Англію). Але рівночасно они зливають ся також з підбитим населенєм в один нарід і перестають бути чужими заволоками.

Однак тяжко заперечити, що денебудь центральна власть впадала в руки наїздників, она викристалїзовувала ся скорійше і сильнійше, як в краях, в котрих она була власністю одной з союзних груп. Голий факт подбою нігде не сотворив центральної власти.

Аристократия в учивлізованих державах Сходу разом зі своїм окруженєм цілком не уважала себе за щось чужого; противно, она рбздувала огонь всякого життя народного, о скілько він в загалї горів. Она розширювала вузкі сьвітогляди громади і уміла бути не лише панєю, але і представителькою цілости. Сотворила одноцілу мову і народну літературу, філософію і штуку. Сей однак живчик народного життя був лише у малої частини цілого загалу, лише у аристократії, у мешканців сто-

лиці і між вільним міським населенем. Певільники були виключені, а для рільника цілий свѣт замикав ся, як давнїйше, в сѣльській громаді. Щоби повстало національне житє в теперїшнім значїню того слова, муєла вперед розпасти ся громада, а всї економічні інституції, що посередничли між одинцею а народом, розлізти ся.

* * *

Розклад первісного громадского житя зачав ся від хвилі, коли продукція товарів і товарова виміна дійшли до певної висоти. Але і тоді повинні були істнувати певні услівя, конечні, щоби витворила ся сучасна нація. Насамперед, торгівля товарами муєла дійти до певної степені розвою і покликати до житя окрему клясу: *купців*. На Сходї стало ся се ранїйше, як в Европі. Виміна товарів розвинула ся там головно в осїдку центральної властї, бо нагороджені в столиці робучі сили і средства до житя позволяли на збиток. Ремісники зїздили ся тут зі своїми витворами, а купці привозили заграничні вироби і брали в заміну краєві. Зріст богацтв в осїдку центральної властї приманював також жадних рабунку сусїдів, але центральна власть розпоряджуюча чиспеннями робітниками і маючи архітектів, боронила ринок мурами. Се оборонне становиско вело за собою ще більший розвиток торгівлі і промислу, а коли окрім того в тїм місци перехрещували ся торговельні дороги, зрісто ставало ся в короткім часї велике і сильне.

Але цілий сей розвій не вибігав поза міські мури і опирав ся на зверхництві централь-

ної влади над людом. Чим менше рільники дбали о се, що діє ся з відданими данщинами і доки по давньому сповняли свої обовязки, тим менше обходив їх і зачіпав економічний розвій, що виріс з доручуваного властям продукту. Тому то, в старих державах Сходу, торгівля і міський промисл вже перед тисячами літ стоять на незвичайно високій степені (деякі галузи єгипетского промислу нині ще уходять за взірцеві), з другої знов сторони стрічаємо по нинішній день в тих самих краях первістну комуністично-рільничу суспільність в цілій повни, о скільки она не розпрягла ся під впливом європейского капіталізму. Тимчасом в Європі торгівля товарами і товарова продукція поділали інакше. Тут не було могутчої природи, на котрої поборюванє і поконанє була би потрібна сильна центральна власть, природа не була богата в плоди, котра рільникови запевнювала би високу видатність єго праці. Убожество землі не манило великих неприятельских армій; а коли они часами впадали, в такім случаю сама чисельність війська губила ворогів, малою выдайністю краю. Примір того бачимо на Греції і наїзді Перзів.

Не було тут елементів, що в долинах великих рік Сходу зробили могутчі деспотичні держави і запліднили в столицях торгівлю і промисл. Європейські міста розвивали ся поступенно під впливом зносин зі Сходом, але зате торгівля і товарова продукція, коли за на Заході, зробили глибокий вплив на цїлий нарід і спровадили переворот в цїлій суспільности.

Хоть се цікава річ, не будемо говорити о тім, в який спосіб той вплив уформував ся

в класичній старині, лише зазначимо, що з одного боку розвій ішов тут тою самою дорогою; як пізнійший з середніх віків; з другого знов боку, що не здужав, як і на Сході, витворити національного життя в повнім значіню того слова. Він що правда нівечить первістну громаду на класичнім Заході, але з нею руйнує також цілу суспільність, бо не дає їй нової а тривалої підстави. Разом з упадком громадкої ексклюзивности, поступенно іде тут завмиране самої суспільности, котра звільна стає ся трупом. Возьмім приміром Рим Цезарів. Невільництво унесможило існуванє вільного робітника в народі. Сам нарід малів що раз більше — коли тут вільно говорити о народі! — аж замінив ся в банду експлоататорів: вельможі і підлої черни, богачів і „люмпенпролетаряту“.

Середновічна еволюція довела до чогось цілком відмінного, бо видала з себе новочасну націю. Тому то мусимо придивити ся ближше сему історичному процесови.

* * *

Генеалогічною підставою були: селяньска і ремісничка продукція в нутрі марки (общини). Марка була так само як гіндуска сільска громада, автономічною цілістю, економічно независимою і виключаючою все чуже. Міска середновічна комуна виросла з марки.

Як на Сході, так само в середновічній західній Европі, сільські громади під впливом борби з вишніми ворогами лучили ся в великі „держави“. Але діланє тих впливів було слабше, як на Сході. Окрім того на розвій ділала римска традиція, котра спочиває вже в самім

зароді середньовічних держав. Не було тут так сильної центральної влади, як на Сході і продукт, побирааний пануючими класами за їх діяльність: заступуване селян в військовій службі і в управі краєм, не був так значний. Однак він побільшував ся звільна під впливом прозябаючої торгівлі з Італією, пізнійше з Візантією і зі Сходом, а також завдяки ремісничій продукції товарів.

На дворах сьвітських панів і в оселях єпископів, в місцях, де сходили ся торговельні дороги, приміром там, де ведучі з альпейських пропусків шляхи доторкали ся Рену або Дунаю, нарешті в оборонних пристанях, приступних для не дуже великих кораблів, приміром в Парижі і Лондоні, потворили ся склади товарів, що-ниї видадуть ся нам може невеликими, але тоді розбуджували апетит, особливо у феодалних панів і виїшних ворогів: Мадярів, Норманів і т. д. Скріплене тих місць стало ся konieczністю і дало початок до перетвореня сіл в міста.

Однак і по вибудованю мурів рільництво лишило ся головним занятєм такого скріпленого села. Продукція не вибігала поза границі марки і була призначена на заспокоєне власних льокальних потреб. Торговля була за слаба, щоби знищити ту самостійність. Міщане лишили ся також ограничені і замкнені в собі, як рільники в сільських марках.

Але в місті, побіч старинних родів горожанських, повстає дуже скоро нова сила: *реміснички*, що зорганізували ся на взір членів марки в спілки під назвою цехів.

Вплив цехів змагає ся разом з числом ремесел, але мимо того були они по більшій часті виключені з мархіальної звязи, а разом

з тим з заряду мієкини справами. Сей заряд лишає ся в руках наслідників перших основателів марки, що з комуністичних рільників перемінчили ся в гордых патриціїв. Розпочинає ся класова борба між цехами і родами; сеєя кінчила ся звичайно побідою перших. Рівночасно веде ся спір мієт о незалежність з феодальними панами і звичайно також кінчить ся свободою.

Мієта зросли в силу і могли обійти ся без опіки і заряду феодальних панів. Їм збрідло оплачуванє чиншів і тягарів за чинности, котрі они самі лїпше виконували би. Німецкі рільничі марки пригадують гіндуску громаду своїм поступованєм супротив державної власти. Зате в цехово-ремієничих мієтах знаходимо певний республіканьський дух, котрого дрібне мієцанство від того часу ніколи не позбуло ся. Рівночасно з тим показують ся тут зароди національного життя, бо мієстам це було се байдужно, як феодальні пани заряджували державними справами. Через те і они пробують впливати на політику держави, на що більські марки ніколи не здобули ся.

Первієтна, влаєтнєва марці екєлюєивність, ще не була в мієтах цілком звиєнена, але тільки зменєшена. В змаганях цехового мієцанна не нарієд, але мієка комуна висунула ся на перший плян. Але будь що будь, товарова продукция на ремієничій підєставі захитала первієтну вієрубність мієкої марки. Ремієвники вже не працювали вєключно для мієста, але і для околиці, часто навіть досить віддалєної: не так для хлопів, котрі самі витворювали все, що їм було потрібне, як для феодальних панів, котрі потратили власних панєциньних робітників, що потієкали до мієт. Разом з обопільним еконо-

мічним відділюванем виринає також антагонізм між містом а селом. Яко економічна одиниця виступає замість марки, місто з меншою або більшою доокрестного сільського територією. Але розділ між поодинокими містами требає дальше, хоть деякі, для осягнення сильних цілей лучать ся в сталі, або хвилеві союзи.

Міста ставали що раз сильнійші і незалежні. Якийсь час здавало ся, що ціла Європа замінить ся в збірник міських ренублік. Однак се змагане скінчило ся на нічім, а властиво видало незначні овочі, а то через те, що в містах виринула нова історична сила, котра знищила міську відрубність і покликкала до життя з віддільних міст і сіл сучасні народи. Тою силою, що доконала згаданий переворот, була велика торгівля.

* * *

Заморська торгівля зі Сходом, головню Царгородом і Єгиптом, розвинула ся в Європі передовсім в полудневій Італії. Предмети, що кунці привозили європейским варварам з цивілізованих країв Сходу, казали припускати, що там існують незміримі і прямо казочні багатства. Крім того будили они у всіх містах, що лежали в вигіднім географічним положеню, охоту взяти участь в тій користній торгівлі. Передовсім стало ся се в полудневій Італії.

Чим торгівля більше розвивала ся, грош ставав ся тим більшою силою. Гроші були товаром, котрий кожний брав, котрого кожний потребував і за котрий мож було дістати все. Веретви, заняті громадженем грошей, продукцією товарів і торгівлею, здобували що раз

більше значінє. Ремісничого майстра, котрий в наслідок обмеженого числа челядників доходив лише до уміркованого добробиту, купець дуже скоро перевищив своїми богацтвами, котрого хапчивість і капітал збільшували ся до безконечности, а торговельні зиски були величезні.

Торговельний капітал є революційною силою економічною XIV, XV і XVI-ого столітя, бо з ним повстає нове житє в суспільности і родять ся нові погляди; в тім числі *новочасна нація*.

В середних віках стрічаємо або тісний партикуляризм з маломіщанською застїнковістю, то знов космополітизм, обіймаючий ціле західне християнство, але національна свідомість була дуже слаба.

Великий купець не може обмежити ся на малім окрузі, як хлоп або ремісник. Він хотїв би мати, коли можна, цілий свїт отвором для себе, вдирає ся також що раз дальше і старає ся що раз більше розширити торг збиту товарів. Купець стремить без віддиху до нових країв, а цеховий міщанин дуже часто за весь вік свій не виходив за мури рідного міста. Переступивши границі Європи, починає ся вік відкрить, котрого кульмінаційною точкою є винайденє морської дороги до Індій і Америки і котрий впрочім триває до нинішнього дня. Бо і нинішні подорожі до незнаних околиць мають більше на цілі купецкі інтереси, як научні.

Замість прикованя до гнізда з відповідними чувствами, торгівля видала космополітичні погляди, коли чоловік почував себе добре всюди там, де мож було щось заробити. Однак рівночасно она протиставила націю середньовіч-

ній загальності що знайшла свій вираз в католицькій церкві а Всеєвiтнa торгoвля розширила євiтогляднi захiдних народiв далеко по за границi катoлицькoї церкви, але рiвночасно обняла їх i вихала в національнi рамки.

Звучить се парадоксально, та проте оно яене. Дрібні, а вистарчаючі собі середовічні комуні, мало або цілком не знали обопільного антагонізму економічного. До внішнього євiта відносили ся байдужно, аби тільки лишав їх в спокою.

Тимчасом великий купець, що належить до якоїсь суспільности, стрічає на всеєвiтнім торзі конкуренцію, то є ворожі відносини зі сторони купця иньшої суспільности. Дальше, набуваючий є в антагонізмі зі спродаючим, а оба на всеєвiтнім торзі звичайно иньшого походження. Торговельний зиск виходить з того, що купує ся о скільки мож найдешевше, а продає ся як найдорожше. Чим корнетнійше становиско одного з контрагентів, тим вищий буде єго зиск. Через те й сила, котру він має за собою до помочи, цілком не є для него байдужна.

Найліпше пояснимо се на примірі. В Царгороді зійшли ся венецкі і генуєвські купці з грецькими посередниками. Чим більша була сила Венеції, тим більші привілеї се місто здобувало собі в Царгороді і тим ліпше було становиско венецких купців супротив грецьких, як і генуєвських, причім супротив перших они виступали в характері продаючих або набуваючих, супротив других, як соперники.

Антагонізми на внішнім торзі замінювали ся в антагонізми національні і рiвночасно родили ідею національної єдности і сили. Чим

„вітчина“ або парід були більші і сильніші, тим сильніший ставав ся купець за границею, тим більші були его зиски.

Ще й нині шовінізм є найбільший у купців, що живуть за границями краю. Возьмім німецьких купців. Заграничні кореспонденції в *Kölnische Zeitung* дають приближене понятє о тім, який дух панує в німецьких „кольоніях“ Парижа, Лондона і т. д. Ворочім німецький купець має всяку причину бути настроений на національну путу. Коли іменню давнійше відгривав на всесвітнім торзі дуже підрядну ролю і навіть полуднево - американські республіки нічо собі з него не робили, то від хвилі відбудованя німецької держави став ся поважною особою, ніхто не сміє підставити єму ноги і користні умови боронять его інтересів. Хиба жаднійпнший клясі „національна єдвість“ не принесла тільки користей, що німецьким купцям.

Так розвій всесвітної торгівлі витворив ті потужні економічні інтереси, котрі зі слабої звязи міських комун покликали до_жття сильні суспільности і рівночасно відгранчили їх від себе, словом поділили християнський світ на народности.

* * *

Внутрішня торгівля також не мало причинила ся до повстаня національних держав, але доперва тоді, коли вже зачав ся вплив всесвітної торгівлі.

Торгівля вже по своїй натурі стремить до централізації в великих осередках, іменно, де сходять ся дороги більшого калібру. Тут громадають ся заграничні товари, щоби їх відтак

розіслати по цілім краю за посередництвом сїти доріг.

До того самого огниєка сходять ся краєві вироби, щоби звідси помандрувати за границу. Цїлий простір, що стоїть під впливом такого огниєка, перемінює ся в один економічний організм, котрого спільність тим спільнійша, а зависимість від центра тим більша, чим більше розвинула ся товарова продукція і дезорганізувала натуральну господарку. Люде збігають ся з цїлого обшару, що знаходить ся під впливом огниєка: одні лишають ся на стало, иньші вертають домів, полагадивши своє діло. Центр росте, стає ся великим містом, в котрім не лише економічне, але і умислове житє іде скорійшим темпом. Язык столиці стає ся мовою купців і учених, випрає з католицкої церкви латину, а з другої сторони льокальні говори. Повстає один національний язык з національною літературою і штукою.

Державна адміністрація додержує кроку розвоєви економічної організації. Центральна політична власть вибпрає собі за осїдок центр економічного житя, котре в той спосіб перемінює ся в столицю краю і панує над ним вже не лиш економічно і під взглядом умисловим, але рївночасно і політично.

Той розвій іде прискоренним темпом, коли капітал запанує не лише над торговлею, але і в продукції. Доперва за панованя капіталістичної продукції, природна продукція (т. є. для власної консумції) малїє до розмірів цїлком незначних і товарова продукція стає ся загальним взірцем. Рївночасно з натуральною продукцією розкладають ся і пропадають суспільні урядженя, що жили після її засад, а то ріль-

нича марка або патріархальна родина. Само матеріальне поводження кожної поодинокій одиниці що раз виразніше стає ся зависиме від поводження, значіння і сили цілого народу.

На місце домашнього промислу сільського, що думає лише о заспокоєнню родини, виступає домашній промисел, що живе наймитом у капіталістів і виробляє продукти, призначені на національний і міжнародний торг.

Продукція на продаж зачинає також брати гору і в рільництві. Чим промисел більше розвиває ся, тим циркуляція товарів стрічає ся з меншими перепонами в нутрі краю. Чим більший вивіз, торговельні договори вигіднійші, а зиск капіталістів поважнійший, тим більші ціни одержує рільник за свій товар: більше питають за шкірою, хлібом, м'ясом, вином, леном і т. и. В такий спосіб рільник є більше заінтересований в єдності і силі народа.

З феодалізмом і маркою завмирає також і рицарство. Піхота стає ся, як колись, ядром армії, армія знов — армією, зложеною з хлопів, зразу з відірваних від рилі хлонських волоцюг (ляндсквехтів), але пізнійше зачинають брати також хлону від плуга. В такий спосіб втягає ся хлонів в борбу за єдність і силу народа. Княжі роди і міста проводять в тих борбах, котрих причини суть по найбільшій частині династичні або торговельні. Одноцілість національних армій ошліфовує хлону з єго застїнковости. На боєвицях і в часі воєнних кампаній учить ся ненавидіти ворожі народности.

Національне жите вибігає поза місто і в такий спосіб втягає хлону в свій круговорот.

Навіть найнижші верстви працюючої людності вже не суть тепер виключені з національного життя. Они впрочім вже не складають ся з невільників, того живого товару, але з вільних наймитів. Капіталістична продукція не розвинула би ся, коли би не було наймитів, що добровільно розпоряджують своєю робучою силою, освободжених з пут підданства і цехового примусу, хоть нуждою прислуваних продавати себе капіталови.

Інтереси того пролетарияту були ідентичні з інтересами буржоазії, поки розходило ся о борбу зі старинним ладом феодальним і з феодальною державою. Пута, що здержували розвій капіталістичної продукції, вязали рівночасно і наймита, бо стояли на перешкодї корисній продажи робучої сили. Чим скорійше розвивав ся капіталістичний промисел, чим більше здобувано торгів в краю і за границею, тим більше росло запотребованє наймитів і тим більші були вигляди платні; особливо-ж мало се місце в рукодільничій періоді, коли машина відгривала ще дуже незначну роль і не викидала робітників на брук. Кожде зменшенє внутрішньої циркуляції або вивозу, кождей некористний торговельний договір, все, що ослаблювало єдність і силу народа, впливало також некористно на положенє робітників і на відворот, розвій національної єдності і сили був рівнозначний з добробутом робітничої класи.

В наслідок місцевих умовів, англійські робітники ішли ще до недавна солідарно з англійськими капіталістами супротив заграниці і держали ся виключно національної політики. Як довго буржуазія була класою поступу, бачимо те зявиско також в иньших краях.

Новочасні заступи наймитів походять переважно з хлопів і ремісників. Але застїнок-вість хлопа і ремісника щезають з відірванем людей від рїлі або цеху. Хлоп і цеховий міщанин тратять ґрунт під ногами поза границями рідної громади. Тимчасом наймит, особливо-ж безземельний хлоп, коли хоче лишити ся в місци уродження, знаходить ся в положеню без виходу. Цїла вітчизна повинна стояти ему отвором при пошукуваню за працею і він лише тоді продає найкористнійше своєю робучу силу. В той спосіб, незалежно від иньших обставин, вже сама потреба свобідних переносин робить з наймитів клясу, котрої інтереси, як і буржуазії, вимагають національної єдности. В старині, за часів невільництва, не знаходимо зявиск, хоч би троха подібних.

Таке є родове дерево новочасної національної солідарности, обіймаючої всі кляси народу. Она є результатом економічної еволюції, виклювоючої ся вже в XIV столїтю, дитиною капіталістичної товарової продукції і торгівлі товарами і з тої причини її повстане і розвій треба приписати вимінно - циркуляційним відношенням.

Географічне положенє є без сумніву одним з чинників, що впливають на розміри народа. Непрохідні пасма гір або глибокі ріки утрудняють злуку одноплемінників в один нарід. За те сплавна ріка з притоками улєкшує злуку народів, що живуть над рікою. Також і воєнне положенє краю і єго столиці, побіч торговельно-географічного, посїдає величезне значїне для розвою зародів народности або її скріплення. Уформованє границь, улєкшуючих оборону краю і напади на сусїда є дуже важною річею для

тогочасних народів. Сеся обставина, що Рен і Воєзи становлять одну природну лінію оборони від сходу, є одною з причин, що Французи не можуть віджалувати Альзациї. Штучні кріпости заступають зле і неvistарчаючо таку природну бар'єру.

Італія з далеко більшим апетитом глядить на Трентіно, як на Корсику, Сабавдію і Тессін і домагають ся не лиш італійських але і німецьких округів полудневого Тироля (в умі Італійця „невіддана Італія тягне ся аж до Бренера“). Той факт легко пояснити собі, бо Трентіно становить найвигіднійше становиско для того, хто хоче вдерти ся в найбогатійші і найбільше промислові околиці Італії. Се правдивий меч в італійскім тілі.

Найважнійшим однак а конечним чинником при тім, як формулувала ся народність, був *язик*. Продукція з суспільним поділом праці не дасть ся здійснити без можливости порозуміння, то є без язика. Чим яка система продукції більше зложена, нестала і розпростерта, тим на більшій території вимагає одностайного язика, тим запас слів в певній області обширнійший і богатійший, хоть в иньших може він рівночасно збідніти.

Ріжнородність язиків становить одну з найбільших перешкод для розгалуженя суспільних відносин і для повстаня суспільної продукції. Тому то товарова продукція і торгівля товарами зачали від злученя в народности таких суспільностей, що говорили подібними або однакими язиками і котрих члени могли з собою досить легло порозуміти ся. Бо-ж кождий вольє входити в економічні відносини з людьми, з котрими може порозуміти ся. Через те також,

рівнобіжно з сучасним економічним розвитком, повстає і росте у осіб, що говорять одною мовою, потреба повалення перегород, що діляли людей тої самої мови, повстає потреба відділити ся від осіб, з котрими зносили були тяжкі або неможливі, то є, котрих мова була иньша.

Найріжнорідійші отже впливи зложили ся на витворенє новочасних націй, впливи, котрі часами сходили ся, иньшим разом знов зносили, часами скріплювали. Ні одна з сучасних націй не виросла в такий самий спосіб, як якась иньша, але кожда з них була витвором того самого розвою економічного, тої самої капіталістичної торгівлі вимінної і тої самої капіталістичної продукції товарів. Новочасні народи, що правда, ріжняться від старинних і східних, бо обіймають всі класи населеня, наколи на Сході і в старині невольники, а по части і хлопни були виключені з національного життя і цілком не інтересували ся его силою і єдністю. Та проте однак новочасна національна ідея є ідеєю буржоазійною. Сучасна буржоазія і народність виросли на тім самім ґрунті, розвій одної впливав на другу і на відворот. І роля, яку відгривала національна ідея, відповідає більше менше ролі, яку відограла буржоазія.

Доки міщаньство ішло на чолі поступового розвою, борба за національну силу і єдність уважала ся за борбу найбільшого посвяченя. Она витворювала тисячі героїв, спосібних згинутти і терпіти за ідею, не ждучи і не жадаючи за се нагороди.

Але нині, національна ідея стає ся в Європі покришкою, під котрою криють ся найріжнійші шахраї і карпировичі.

II .

Національна держава є клясичною формою теперішньої держави. Але клясичні форми існують головню лише яко *змаганя* і суть рідко коли достаточню розвинені. Клясичною формою новочасної продукції є великий капіталістичний промисел, але побіч него існує множество решток по давних формах продукції. Так само нема нині нігде одноцілої держави, в котрій би була зібрана ціла нація, або щоби окрім неї не обіймала також цілости, чи відломку иньшої нації. Повстананє національних держав, як також витворюванє нових націй єуть справами, що все стоять на порядку деннім.

Мало держав в Европі опирає ся на національній підставі. Нечисленні винятки часами не єуть навіть новочасними державами, як приміром швайцарска хлопека республіка; не посідаюча навіть столиці.

Возьмім хоть би Австрію. Не економічний розвій злучив в одно австрійські краї, бо они ніколи не видали одноцілого продукційного і виміниного господарства. Їх сполученє довершило ся під впливом турецьких наїздів в XV.—FVII столітях, котрі загрожували всім: полудневим Славянам, Мадярам, Чехам і полуднево-східним Німцям. Без підчинення всіх своїх сил під зверхництво Габсбургів, в борбі против спільного наїздишка, ті народи могли бути цілковито знищені. Габсбурги стали ся передною сторожею Европи в борбі з отоманьским півмісяцем, а погром потягнув би за собою грізне небезпеченство для полудневої Німеччини. Німецькі князі не мали тільки страху ані перед

Французами, ані Шведами, що перед Турками. Держати їх коротко і в певнім віддаленю було в послідних часах істотною задачею німецьких цісарів, одинокою, яку їм полишили удільні пани краю. Рівночасно, як в минувшім століттю уступило турецьке небезпеченство, згасла послідна задача, що тяжіла на римеко-німецькім цісарю.

Римська революція знищила ту ю синектуру разом з многими иньшими. Але коли мивнув ся страх перед Турком, прорвала ся звязь, що лучила краї, входячі в склад Австрії. Виринають змагаця центрифугальні, розкладові.

Австрійські політики, стоячі у керми держави, старали ся і старають ся ділати против того розкладу при помочи покликаня до життя одноцілої австрійської народности. Школа, бюрократизм і військо служили і служать доси до осягнення тої ціли. Але овочі будуть не великі, коли рівнобіжно з введенєм одностайности в тих областях, не наступить сцентралізованє в одноцілий економічний організм з центральним огниском, котре би панувало над цілим житєм народа. А о тим в Австрії і бесіди не може бути. Противно, навіть здає ся, що звязь між віддільними економічними областями, входячими в її склад, слабне. Відень, котрий повинен би бути економічним огнищем Австрії, тратить з кождим днем на значіню. Торговля консумційними продуктами, іменно пшеницею, ідуча з Угорщини і сумежних країв до Швайцарії, полудневої Німеччини і Франції, концентрує ся що раз більше в Пешті а не у Відни. З другої сторони торговля зі Сходом (вивіз продуктів австрійського промислу) іде через Трієст або Пешт і відбуває ся без посередництва Відня.

Велико-промислова північна Чехія творить відрубну економічну область, злучену не лиш язиком, але також географічно і економічно з Німеччиною при помочи перевозової дороги, якою є силавна Ельба. Через те і в тій околиці національно-німецький рух підносить найсильніше голову. Тимчасом, рівно німецькі, але затоплені в середовічнім партикуляризмі хлопські країни альпійські не розвинули в собі ще до тепер національного духа — і то тим менше, чим дальше они відсунені від столиці. Тиролець, так само, як сусід Швайцар, що знаходиться на тім самім ніво економічного розвою, они доси повні місцевого партикуляризму, котрий і в Баварії є дуже сильний. Отже навіть дійсні австрійські Німці не творять одностайної цілості під економічним взглядом. По за ними бачимо ще Угорщину, Дальматню, Галичину, де язикові, економічні і географічні інтереси наказують тим краям, як і північній Чехії тяжіти в центріфугальнім напрямі.-

Чим більше заострять ся нинішні економічні антагонізми в Австрії, чим більше кожда територія буде економічно розвивати свій місний або сільський промисл, тим тяжше буде ему зробити се без рівночасного здержання економічного розвою своїх одноподержавних сусідів, тим острійші черти прийме спір між поодинокими економічними областями Австрії і тим труднійша буде „угодова“ політика, навіть тоді, коли би повело ся розв'язати „язикове питанє“, як то стало ся в Ірляндії. „Зелений остров“ ясно показує нам, як мале значне має розв'язанє язикового питаня, коли не устає незгода між економічними інтересами. Від 5 століть

Ірляндія належить до Англії *) і англійська мова стала ся тут пануючою. Література, штука і наука, о скільки можна о тім говорити на тім острові, стали ся також англійськими. Та проте антагонізм між Англійцями а Ірляндцями не перестав існувати, бо суперечність економічних інтересів все триває і збільшає єго. Ірляндія ніколи не стала ся істотною складовою частию Англії, але все лишила ся визнакуваною кольонією — соперником, котрого все старано ся зробити нешкідливим. Всіми способами старано ся здержати економічний розвій Ірляндії, нищено її рукодільні, руйновано рілників, удержувано їх в нужді. Супротив Ірляндії придержувано ся тої самої політики, якою колісь послугувано ся супротив американських кольоній. Але Ірляндія лежала ближше і була слабша. Не повело ся їй ані здобути політичної незалежності, а разом з тою свободного економічного розвою, ані не зілляти в економічне житє Англії, що дало би їй значні користи.

Примір Австрії учить нас, як держава, зложена з языкової мозаїки, мало відповідає сучасним вимогам; Ірляндія знов, що економічний добробит певної території є тісно звязаний з автономією, від коли зачинають там панувати капіталістичні відносини. Впрочім не треба іти далеко за иньшими примірами. Сама Німеччина або Італія суть живим узмисловленням того відношеня. Економічний розвій Німеччини і Італії був здержаний в XVI столітї;

---

*) Підбій Ірляндії зачав ся в 1169 році за панованя Генрика II. Однєв треба було більше як 4 століть, щоби Ірляндію цілком підбити

бо торгівля перенесла ся з берегів Середземного моря над береги Атлантики, від часу винайдення морської дороги до Індій і полудневої Африки і від відкриття Америки. Італія, полуднева Франція і полуднева Німеччина стояли на чолі економічного розвою Європи аж до кінця XV століття, від сеї пори уступають перед Португалією, Гіспанією, відтак північною Францією, Нідерляндами і Англією.

Економічний застій викликав упадок національного почуття. В Німеччині і Італії було воно сильніше в XV ст. як в XVII. Дрібнодержавність і маломіскість стали ся в тім посліднім періоді типовими ціхами обох народів. Економічне зацофанє викликало розбите солідарности, довело до партикуляризму, що з свого боку стали ся новими перешкодами дальшого економічного розвою. Очевидно, не треба думати, щоби економічний розвій тих країв був цілком здержаний і Німеччина вернула до чисто патрїархальних відносин і взагалі, щоби діяло ся цілком инакше як в Англії або Франції, де розвиваючий ся капіталізм вивлащував хлопів і ремісників, засуджуючи наймита з жінкою і дітьми на дожиттєнну примусову працю у фабриці. Коли би справи так стояли, можна би помирити ся з зацофанєм Німеччини. Але ціла річ в тім, що з одного боку руйнуючі наслідки капіталізму зразу не виступали дуже ярко в краях, де скоро розвивав ся промисл; з другого знов, так Німеччина як Італія цілком не були вільні від впливів капіталізму: заграничні товари розходили ся тут, ривалізували з краєвими продуктами; товарова торгівля що раз більше убивала продукцію на власні потреби, вивлащенє хлопа і ремісника посу-

вало ся наперед з тою ріжницею, що вивлащені не знаходили, як у Франції або Англії, капіталістичного промислу, котрий би їх зужиткував, яко наймитів. Засноване фабрики уходило в весні капіталізму за щасливу пригоду, а фабрикант — за добродія людскости. Здержане капіталістичного розвою не значило для Німеччини тільки, що приміром задержане патриархального добробиту. На его місце, замість сільної капіталістичної продукції таварів, виступала правдиво жебрацька господарка, що задержала як раз тільки феодалних останків, щоби рівночасно бути дуже вимушеною і сьмішною. Примірів господарки, що цілком не уступала перед так ославленою нині італійскою або польскою, можна було знайти доволі в Німеччині XVII і XVIII-ого столітя.

Хто терпить, з того звичайно насьмівають ся. Через те й ми не повинні дивувати ся, що самі сусіди котрі здержали економічний розвій Німеччини і змушували її до застою, як раз найбільше кпили з того стану річи. Се, що під тим взглядом зробили для нас Французи, ми, Німці, віддаємо нині щедро нашим сусідам, що мають нещастє бути слабшими від нас, то є Італійцям і Славянам.

*   *   *

Зібране і диференцияція новочасних суспільностей в національні держави було одною з сильніших підойм новочасного економічного розвою. Але дійшовши до певної границі, стає ся се перешкодою дальшого розвою.

Чим більше новочасна продукція розвиває ся, тим більша мусить бути держава, що

хоче заспокоїти її жаданя. Окремі галузи продукції мусять розвивати ся що раз ширше і сильнійше, коли хочуть видержати конкуренцію: скількість продуктів витворюваних кожним робітником, мусить бути що раз більша; промисел що раз більше спеціалізувати ся. Видатність і поділ праці в суспільности ростуть разом з потребою розширення внутрішнього ринку і з konieczністю здобути користних торговельних умов на всесвітнім ринку. Рівночасно середні верстви суспільности що раз більше переміняють ся в наймитів, а інтелігентний пролетаріят росте скоро і гвалтом домагає ся утвореня нових урядів, розширення держави або при помочи колоніяльної політики, або через підбій якогось невисвободженого кусничка національної землі, нарешті домагає ся виключеня всяких ненаціональних елементів з національної служби.

Чим менші народ або держава, тим тяжше заспокоїти всі ті домаганя і тим більша є потреба розширення держави. Коли маленька держава не опирає ся на національній засаді, тим гірше для неї. Хоч приміром бельгійські або швайцарські фабриканти дуже багато говорять о своїм бельгійським і швайцарським патріотизмі, то все таки своєю думкою вибігають по за свої державні границі в сторону Франції або Німеччини, — держав, що мають досить сили, аби власним капіталістам запевнити „оборону національної праці і користні торговельні договори. Тимчасом сама Бельгія або Швайцарія посідають такий малий внутрішній ринок, що охоронні цла не мають для них ніякого значіння і скорійше принесли страту, як

користи, бо вивіз тих держав зависить від доброї волі сусідів,

Коли Мадяри і Чехи з таким горячковим поспіхом працюють над розширенєм границь своєї території, то се є наслідком їх економічного положеня, котре ставить перед ними два виходи: замінити ся в великі народи або виречи ся незалежного економічного а zarazом національного житя. Чим більше людей в Австрії говорить по чеську, тим більше чеський промисл знайде консументів; чим більше буде чеських шкіл, урядів і судів з чеською урядовою мовою, тим більше сини чеської буржоазії мають виглядів знайти посаду.

Видаїність великого промислу росте що раз більше і що раз більше є число народів, у котрих він становить переважаючу форму продукції. Минули часи, коли три або чотири торговельні народи соперничали з собою на кількох торгах, як се було в початковій періоді розвою новочасних націй. Тепер всі цивілізовані народи виступили на арену і борються о посідане всіх ринків сьвіта. Для соперників, що беруть участь в тій борбі, не досить вже знаня одної мови. Чим більше язиків хто знає, тим більше має виглядів побіди над соперниками, менше під тим взглядом внобразованими. Коли німецький промисл в послідних літах робить такі скорі поступи на всесьвітнім торзї, то се між ньшим треба приписати космополітичним спосібностям Німців, хоч вони викликають таке обуренє в ліберально-національних кругах. Німецькі купці посідають більше знанє чужих язиків, як французскі або англійскі, котрі все ще знаходять ся під впливом традиції, що цілий сьвіт говорить їх язиками.

Чим сильніші суть міжнародні відносини, тим більше дає ся відчувати потреба міжнародного средства для порозуміння — загального языка. Очевидно, що він не дасть ся створити довільно, а до того ще нема потреби побільшувати число існуючих вже языків о якийсь новий, дуже сумнівної вартости, скорше би зменшити число тих, котрі суть конечні щоби порозуміти з чужинцями Тяжко погадати, щоби і воляпик став ся чимсь иньшим, як языком кількох втабмничених. Скорше котрийсь з існуючих вже языків стане ся загальним. Уже нині, хто хоче себе уважати за образованого чоловіка і брати участь в сучаснім економічнім і умисловім житю, мусить посідати окрім рідного, що найменше один всесвітній язык. Та потреба буде рости що раз більше; національні язики будуть в порівнаню з всесвітніми займати таке положенє, в яким тепер знаходять ся диялекти взглядом літературних языків. Національні язики будуть що раз більше стіснати ся до домашнього ужитку, а і там будуть грати ролю старого домашнього мебля, котрий, релігійно перехований, є вже без практичного ужитку. Що раз більше буде розширювати ся знанє тих языків, котрима говорять в великих центрах всесвітнього руху: в Лондоні, Ньюорку, Парижи, Берліні. Але і між ними буде вести ся борба. Очевидно, нині не мож предвидіти, котрий побідить, але на всякий случай економічні причини, але не взгляди граматичної або музикальної натури дадуть єму побіду. У менших народів нині вже існує змаганє вийти з вузких границь свого языка і то не лиш в економічнім жптю, але також в літературнім і науковім. Хто на Угор-

щині, Чехії, Скандинавії, Данії або Голяндії хоче нині пустити в світ якусь поважнішу наукову працю, не робить того в рідній мові, але в німецькій, або французькій.

Але се стремлене до загального язика є лише впливом потреби злуки держав новочасної цивілізації в одну одинокую економічну територію і повалення політичних границь.

Первістно малі громади вистарчали собі, бо витворювали все, чого потребували. До певної степені було так в початках новочасних націй. Торговля з заграницею була без сумніву сильним чинником внутрішнього розвою, але його предметом були головно річи люксеусу: дорогі сукна, футра, дорогоцінності, корінні і т. и. Що до заспокоювання конечних потреб, кожний варід становив независиму, собі вистарчаючу економічну територію. Нині се змінилося. Предмети збитку уступили в торгівлі міжнародним товарам, що служать до заспокоєня потреб щодневного життя. Ще перед 50 роками ніхто не догадував ся, до як кольосальних розмірів дійде міжнародна торгівля збіжем і худобою, деревом і камінним углем, металами і металевими виробами і т. д.

В сучаснім цивілізаційнім світі нема держави, котра би творила независиму економічну цілість. І звязь, що лучить окремі народи, стає ся що раз сильніша, а число економічних точок зіткнення і обставини, що вимагають спільного міжнародного регулювання -- що раз численніші. Коли в початках сімдесяти років вибухла революція між властителами невольників в американській Унії, перервано довіз північно американської бавовни до Англії і Англійському бавовняному промислови не стало

сирого материялу; результатомі того була страшна криза. Таку зависимість від заграниці, в якій тоді був бавовняний промисел Англії, відчувають нині численні галузи промислу в кожній сучасній державі. До того треба додати зависимість промислових держав від заграниці під взглядом довозу консумційних материялів. Через те й зірване міжнародних відносин, в наслідок можливої загально-європейської війни, потягнуло би за собою не лиш кризу, супротив котрої бавовняна криза з 1862 р. була лише забавкою що до сили і напруження і котра була би прямо банкротством цілих галузей промислу, а окрім того сіровадила би голод, якого наше покоління ще не бачило.

В міру того, як поодинокі народи стають ся економічно зависимі від заграниці, внутрішній торг тратить на значіню в порівнаню з внішнім. Видаїність праці росте в нинішній стадії великого промислу скорше, як національна консумція. Розширене внішнього торгу набирає що раз більшої ваги. Але і зріст того ринку не іде так скоро, як побільшуване продуктивности праці.

Стоїмо супротив хронічної міжнародної надпродукції, того гамівника для дальшого економічного розвою. Ліберально шовіністичні змаганя, що були доси товчком того розвою, будуть ему помагати що раз менше, деколи стануть ся навіть перешкодою. Змагане до побільшення єдності і независимости, великості і сили народа, перестає бути средством, покликуючим до життя торг, вистарчаючий для великого промислу, все одно, внутрішнього чи внішнього. Економічний розвій, коли він не має спинити ся, випадає оперти на иньших засадах. За-

мість конкуренції на внутрішнім і зовнішнім торзі, повинно виступити міжнародне урегульоване продукції. Воно має бути міжнародне, бо нині неможлива річ, щоби основна зміна системи продукції у одного з народів не дала ся відчутти і иньшим і тому, бо великий промисел, щоби зновні розвинути свої продуктивні сили, потребує території, сильно переступаючої розміри поодинокого краю.

Однак така міжнародна регуляція не наступить без далекосяглих реформ в економічному життю кожного народа з окрема, іменно без знесеня конкуренції з її головним товчком — зиском. Буржоазія виступає завзято не лиш против такого урегульованя, але також против всего, що хоч трошки его пригадує, н. пр. міжнародне фабричне законодавство. Не лишає ся отже нічо иньшого, як і на дальше послугувати ся зужитим мотором дотеперішого розвою і при тім тим більше беззглядно, чим гірше буде положене. І тому то від якогось часу „національні“ змаганя в кругах великих промисловців виступають тим сильніше, чим більше великий промисел виростає з національних границь і чим більше домагає ся міжнародної області. Надпродукція є нині так сильна, що при теперішних відносинах не мож подумати, щоби знайдено кушців на всі виробі великого промислу. Поодинокі капіталісти з віддільних націй можуть лиш тоді марити о збутю товарів, коли будуть спродавати їх дешевше, як соперники чужих націй. Але таке обнижене ціни зменшає зиски. Ратуючи їх, капіталісти звивають нарід до національної солідарности, котра повинна показувати ся в тім, що робітник, хлоп і дрібний міщанин в тій,

або иньшій формі [цла, податки] покриє з власного кармана страти, які потрібні єуть на знищенє ріжних „традиційних ворогів“ на все-світнім торзі. Се як раз ядро всякої сучасної „питомої“ економічної політики. Однак побіч того і рівночасно повинно ся ще у всякий можливий спосіб попирати краєвий промисл а шкодити заграничному при помочи торговельних договорів, кольоніяльної політики і т. д. Всі старі средства і способи меркантильної політики в XVII і XVIII столітях знов впливають на верх, тільки в ще драстичнійшій формі. Що раз голоснійше розходить ся накликуване о оборону краєвого промислу, що раз сильнійші єуть жалоби на заграничних противників і соперників. Не оди „патріот“ радо привитав би нову єдицію торговельних воєн з послідних століть. Але тоді торговельні війни становили сильний товчок економічного розвою у побідившого народа, коли тимчасом нинішня хвиля домагає ся міжнародної солідарности, бо війна значить тільки, що банкруцтво цілої економічної системи. Клясове самолюбство міщанства домагає ся нині не лиш удержаня, але збільшеня національних розграничень, заострення ненависти, і що раз більше входить в конфлікт з вимогами економічного розвою.

За те клясові інтереси наймитів що раз більше відповідають тим вимогам. Наймити повинні піднести гасла, котрих міщанство вирікає ся, або котрі воно перекручує і обезображає. Між иньшими їх політика є національна, але без того антагонізму між їх інтересами а інтересами товаришів, що належать до тої самої кляси, але з иньшої народности. Капіталісти певної народности марять о тім, щоби загра-

ничі капіталісти продукували при найнекористнійших услівях. Тимчасом наймити суть заінтересовані в тім, щоби їх заграничні товариші знайшли ся в можливо лійшим положенню. Чим платня в Німеччині більша, чим там наймитські організації сильнійші і певнійші, тим лійше має ся не лиш німецький робітник, але рівночасно і швайцарський, французський, англійський і на відворот. Чим положенє робітників даного народа лійше, тим вони численнійше лишують ся в краю, не мандрують, не роблять конкуренції сусідам і тим тяжше капіталістам того краю обнижувати зарібки і ціни товарів в сусідних краях при помочи конкуренції опертої на низькій платні.

Розвій, що сотворив пинійші народности, покликав до життя і сучасні клясові антагонізми. О теперішній хвили мож сказати те саме, що Плято сказав о містах свого часу, що кожде складає ся з двох ворожих елементів: нуждарів і богачів. [„Бо кожде місто складає ся з многих, але не є одно, як звичайно говорять. З гори мож сказати, що там суть два вороги: місто богатих і місто бідних. Через те й солідарна суспільність, котрої не захитують клясові антагонізми, під воєнним взглядом стоїть висше, як продукуюча товар і гандлююча“]. У всесвітній державі римській, під кінець істнованя, суспільні антагонізми дійшли до таких розмірів, а розклад народности — коли про неї вільно говорити — став ся так неможливий до здержаня, що багато людей уважало ворогів краю, германських варварів, за счасителїв. Нині не дійшло ще до того, бодай в одноціло-національних державах. І не віримо, щоби наймитска кляса заняла колінь таке ста-

ловиско. Правда, що антагонізм між буржоазією а наймитами росте що раз більше, але рівночасно наймитека кляса під взглядом числа, інтелігенції енергії етає ся що раз більше ядром народу. Отже політика в роді тої, яку ми бачили в періоді розкладу Риму, була би самоубийством зі сторони наймитів. Радше поклонники Деруледа або Kölnische Ztg. і інші подібні „патриотичні“ елементи попадають в суперечність з культурними інтересами народа через свою виключно „національну“ політику, здержують економічний розвій народа, і утрудняють міжнародне співділанє! І чи се не характеристична річ, що „патриотична“ [ліберальна] праса деяких країв плаче з причини високої платні робітників, отже значної части народа, як над „національним“ нещастєм?

Наймитека кляса стоїть вже тепер у многих народів на чолі культурно-національного розвою. У всіх новочасних народів ті змаганя проявляють ся в столицах, або що найменше в великих містах, де наймити мають рішучу перевагу. Ті нові суспільні сили зміряють до знесеня всяких клясових ріжниць. Осягненє еего надало би міжнародній бдності силу, якої вона доси не посїдала. Хоч сильна була деколі спільність інтересів між членами того самого народа, то мимо того ослаблював її клясовий антагонізм. Знесенє того послїдного витворило би солідарність в краю, котрої приміри можна хїба знайти в первістних громадах. Але давне замкненє в собі тих первістних громад не є вже можливе для сучасних і будучих народів. Вони мусять що раз сильнійше з собою вязати ся, аж доки не витворять одной одинокої великої суспільности, де економічні антагонізми,

торговля товарами і купецка конкуренція будуть усунені. Та злука не буде поступати наперед в конгломераті борб, ані не буде іти дорогою наїздів, але довершить ся під впливом всемогучої сили користи, яку така злука принесе всім.

Але не задержуємо ся за довго над образом розвою, котрого можливість лише припускаємо і котрого кінець належить до будучих століть. Задачею нашого століття є отворити тому розвоєви дорогу через усунення економічних антагонізмів, що народи рижнять від себе і внутрішню ділять — при помочи витворення з одного боку міжнародного життя, з другого одноцілого внутрішньо-краєвого.

Д О Д А Т О К.

Часи, коли то „здоровий хлопський розум“ значив більше, як „теорія ученого“, давно вже минули. Нині, над цілим поступом у всіх областях людської діяльності старшує і веде до нових здобутків як раз та теорія, на котру з гори дивлять ся наші „старі практики“. Хто нині в практичній роботі легковажить собі теорію, забуває, що теорія то не гіпотеза або пуста фантазія хоробливого мозку. Се остаточний, в наукову формулку унятий результат наукового дослідю, зробленого не на чім иньшим, як іменно на поданих нам життє і практикою фактах. Хто нині приступає до практичної роботи, та ще й такої, що світові має дати річ нову, щось доси не бувалого, мусить мати ве-

ликий зясіб теоретичного знаня, до роботи му-
сить приступати з цілею, наперед докладно озна-
ченою і відповідно до тої цілі наперед уло-
женим теоретичним пляном. Всею роботу, що
має в чім небудь причинити ся до поступу
людскої культури, попереджають довголітні
теоретичні студії, підготовляючи практичного
робітника до єго практичної роботи. Хто нині
працює над новими винаходами, а не має до
того відповідного теоретичного образования, того
нині беруть під лікарську обсервацию і яко не-
удічногого на манію винайдень запирають в домі
божевільних, або що найменше віддають під
кураторю, аби практичний винахідник не руй-
нував фінансів родини.

Лиш одна катєгория теоретично не підго-
тованих маняків грає по світі і злодійствує
безкарно, та наносить — не вже одній родині,
а цілій суспільности необчислені шкоди. Тим
мамүтами людскої культури, суть так численні
на нашій некультурній Русі „практичні полі-
тики“. Яко люде „практики“, вони погорджуть
всеякою теорією в політиці, а веї соціальні
питаня розвязують своїм запліснїлим „практич-
ним розумом, любовю до свого рідного, щирі-
стю, чистим і чесним характером“. Рускі по-
літики, то чисте збіговиско самих „щирих лю-
дей“. О скілько в иньших областях людскої
діяльности вже загально признано, що поступ
можливий лише на підставі остаточних здобутків
науки т. є. теорії, а каменярі поступу в даній
області мусять бути людьми в своїм фаху глу-
боко ученими і стояти на кождочасній висоті
теорії, то в політиці, науку у нас цілком зігно-
ровано, бо се — „річ доктринерів, над котрими
житє переходить до порядку дневного“. Сегодня

і найтемніша людина, навіть галицький Русин не дасть різникови вирізати рака зі свого жолудка, не увірить, щоби свинюнас міг винайти телеграфічний апарат, але в політиці, наші люде на воєнній стопі з наукою, тут лиш анальфабети можуть мати слово. Тут навіть найінтелігентніші наші люде слухають першого лишого — як не дурня, то „чесного і щирого чоловіка“. Ні! — брешу... І у нас потрібна певна кваліфікація. Від політичних провідників вимагають, щоби вони були людьми „на становиску“. „Становиско“, ще й до того ц. к., то у нас достаточна кваліфікація на провідника народу, без тої легітимациї і не пробуї „політикувати“, бо ніхто тебе не послухає, а політики з ц. к. дипломом збоикотують тебе і заткають рот. Гадаючи, що „становиско“, і ц. к. диплом то достаточна кваліфікація на політика, наші політики ще згідніше як наша Ц. Т. публика дивлять ся на всякі „з чужого ґрунту принесені“ політичні теорії Сараци не знають, що їх ц. к. універзітескый диплом, їх відомости з граматики, тригонометрії, догматики або й цивільної процедури дають їм що найбільше право до того, до чого одержали свій диплом: до професури, парохії, судейского бірету... жінки і дітей, але провід в політиці, повинні лишити кому иньшому. Хто не має потрібного нині політкови фахового образования, най бере собі примір з різника, котрий не маючи фахового медичного образования, не бере ся до ресекції кишок в живім організмі чоловіка.

Жите і розвій суспільности, подібно як жите і розвій звірячого організму, має свої спеціальні права; суспільність має свою нормальну фізіольогію і свою патольогію. Всяка

робота „на народній ниві“ мусять йти згідно з правилами життя соціального організму, з правилами соціології. Політик не ознакочлений з соціологією, може дуже легко не зрозуміти, або й не доглянути необхідної соціальної недуги. Через те й такий „політик“ або нічого не робить против тої недуги, або не уживає відповідних средств. Не знаючи пружин соціального життя, може ту пружину потиснути так, що вона трісне і замість помочи суспільности, ще більше пошкодить. Нефахові політики найчастійше занедбують деякі аномалії, так що потому вже й за пізно, як не зтяжко брати ся до „санациї“ суспільних відносин. Через таке занедбане, аномалії комбінують ся з другими, і що раз більше комлікують недугу, так що санация, котра зразу була би дала ся дуже легко перевести, стає ся щораз труднійша, а часами й неможлива. Нефахові політики своїм недобачуванем справ і своєю безпрограмовістю, дуже часто опізняють суспільний розвій і весь поступ культури; своїм нерозумінем справ а що за тим іде — невідповідною програмою і роботою зводять суспільний розвій на невідповідні, безцільні і безвихідні стежки, а дуже часто повертають в зад весь поступ культури та доводять нарід до загибелі. В найліпшій случаю „політика“ таких політиків буде цілковито безплідна і не принесе народови ніяких користей; вони все будуть черпати воду решетом, а батіг на ворога будуть плести — з піску.

Чим більше скомплікований, замотаний і ненормальний розвій якої суспільности, чим більше внутрішних і виїшних чинників, — прямо і посередно в найріжнійших комбінациях —

впливає на розвій тої суспільности, тим більшого політичного образования, тим більшого спеціяльного теоретичного підготованя, муєть суспільність домагати ся від своїх політичних провідників. А ледви чи є на сьвіті другий такий нарід, на котрого розвій склали би ся так численні і ріжнородні чинники і впливи, як наці нарід. Ледви чи знайде ся друга така суспільність, у котрої би всі соціяльні з'явиска були так скомпліковані, як наша суспільність. Нігде може задача і *відвічальність* політика не є так тяжка і велика, як у нас!! Тимчасом нігде — буквально нігде в сьвіті — не ма так нефахових політичних провідників народа, як на нашій Руси!

У народів, котрим внішні сили не перервали самостійности державного життя, суспільний розвій відбуває ся в нормальніших обставинах як у нас. Там суспільне життя іде інтензивнішим і скорішим темпом, там не ма так багато аномалій і суспільних недуг. не ма тільки комбінацій і комплікацій в появах того життя і в єго аномаліях, а в наслідок того нема там до розв'язаня тільки соціяльних питань, що у нас. Появи суспільного життя і всі єго аномалії виступають там ясніше і виразнійше, а інтереси так поодиноких кляс, як і цілого народу так кидають ся в очи безпосередно інтересованих, що народ зглядно поодинокі єго кляси, сли вже не цілком суть сьвідомі свого інтересу, то що найменше відчувають, яка в тім случаю акція може принести користь. Такі народи могли би остаточно в неодній справі обійти ся без глибоко ученого провідника, що надає політиці напрям і „веде маси“. Тут дуже часто само життя, сказати-б

сам інстинкт, чи хлопецький розум тручає масу в тім напрямі, в яким повів би її глибоко-сягаючий і далекозорий ум образованого політика. В такому случаю, політичний провідник є лише інтерпретатором хвилих змагань маси, що відповідають її хвилих інтересам.

Тенер, в часах розцвиту соціальних наук, теоретики звичайно випереджають практичних політиків і дають їм програму практичної діяльності. Теоретики поглиблюють і яснійше формулюють се, до чого іде несвідомо, перта інтересом, народна маса. Політика маси без проводу „теоретиків“, може бути виключно політикою відруховою: Маса знаючи лише се, що безпосередно стоїть перед її очима, годна здобути ся лише на акцію, котрої результати мають показати ся безпроволочно. При тім маса ніколи не сягає гадкою далеко в будучність, не обчисляє, чи осягнене цілі можливе і які будуть дальші наслідки. До тої категорії належать народні жакерії, котрі майже ніколи не усувають диха. Але і свідомі цілі політика мас без фахово підготованих політиків, може бути лше політикою від случаю до случаю, політикою партацкою, політичною фушеркою.

Таким партацтвом була і є ціла руска політика від хвилі, коли наш нарід „пробудив ся“. Під взглядом політичним, галицькі Русини змарнували безповоротно пів столітя! Причина лежить в темноті одинокої кляси, яку посідає руский народ — кляси хлопецької. Інші кляси рускої суспільности, як дрібні ремісники або пролетарият інтелігенції [„інтелігенція“] чисельно так слабі, що яко самостійна кляса, яко *самостійний політичний чинник* не мають і не можуть мати ніякого значіння, суть політичною

нулю. Поодинокі групи рускої „інтелігенції“ можуть відіграти певну ролю в політичній розвою рускої суспільности лише остільки, оскільки забуваючи о власнім класовім становищу і власних класових інтересах, в своїй *політичній діяльності* *зідентифікують* *ся з класою* *хлопскою* *і будуть старати* *ся заступати економічні і просвітні інтереси* *хлопскої класи*. Руский пролетаріят інтелігенції, хоч який він політичний анальфабет, відчув се відразу і старав ся станути на тім становищу, старав ся бути заступником інтересів хлопа, его учителем, его політичним провідником. Старав ся, і мусимо признати, що щиро старав ся, але ним не був і до нині не є.

Крайна темнота хлопскої класи не по-зводила їй самостійно виступити на політичній арені з програмою і акцією відповідаючою всім культурним т. є. всім материяльним і ідеальним інтересам тої класи. Хлоп не розумів, що его класа є складовою частию цілого соціального механізму, що всі его справи суть тисячними нитками звязані з житем і розвоєм цілої суспільности. Хлоп не міг добачити зависимости свого економічного положеня від економічного життя цілої суспільности, від розвою держави і її інституцій. Хлоп не знав, що розвій, який відбуває ся навіть по за сферою безпосередних хлопських справ, впливає також на его справи і що его невідрадне економічне положенє є в більшій часті впливом того, що діє ся по за ворітьми его обійстя, що діє ся в інтересі інших клас суспільних, або в мннїм інтересі краю і держави. Одним словом, хлопска класа не розуміла, яка її соціальна позиція, не розуміла свого положеня, не мала понятя, яка

зміна була би потрібна в складі і функціях соціальної машини, щоби поправити єго власну долю.

Але хоч би хлоп знав і розумів своє положенє, то не багато би єму з того прийшло через брак політичної свідомости. Хлоп не знав, що о всіх, навіть о родинних єго справах рїшають законодавні тіла, і що він має право брати участь в тих рїшеннях. Хлопська маса є в загалї несвідома навіть того, що нинї і хлоп є горожанином, що має право брати участь в державнім житю і в закодатній роботї. Народня маса до нинї не знає, що колиби мала в руцї політичну власть, могла би устроїти собі лад такий, який сама схоче. Через те наш народ не лиш не боров ся о розширене політичних прав, але навіть не використовував тих прав, які єму признала вже нинїшня конституція. Одним словом, хлопська кляса не виробила політичної програми ні для себе, ні для тих, котрі могли би від часу до часу забрати голос в обронї хлопських інтересів. З власної ініціативи, хлоп наш — о скілько не глядає ратунку в еміґрації, був би спосібний хїба до одной лиш інтензивнійшої акції: до жакерїї, котра яко *безпрограмовий* вибух розпуки і ненависти, не довела би до ніяких додатних результатів, не принесла би хлопській клясї ніяких реальних користей.

Хлоп мусїв ждати на учителя, котрий би єго усвідомив, дав програму і зорґанїзував до свідомої політичної акції. Тую задачу взяла на себе руска „інтелігенція“, забрала ся до роботи на „народній нивї“. Але — най їй Бог простить за се, що на тій нивї сїяла не зерно, а саму полову. Не лиш темний хлоп, але і учена

руска інтелігенція в своїм політичнім арсеналі не має програми відповідаючої культурним, а з поміж всіх культурних — найважнішим, економічним інтересам хлопської кляси. Без політичної програми нема політичної роботи, без неї всяка боротьба, всяка боєва організація Русинів буде беззубою собакою, котрої ніхто не боїть ся.

Безпрограмовість рускої інтелігенції не може нікого дивувати, бо і звідкиж вона могла взяти програму? Така річ не дасть ся виссати з пальця; тут мусить бути учителем жите або книжка, а найліпше одно і друге разом.

Обставини життя інтелігентних Русинів, під котрих безпосереднім впливом витворювали ся їх погляди на суспільні справи і на задачу політики, були і суть иньші, як ті, під впливом котрих жила і живе хлопська кляса. Руска інтелігенція відчувала безпосередно лиш власний материяльний і ідеальний інтерес, відчувала клясові інтереси пролетаріату інтелігенції, т. є руского поповіства і рускої бюрократії. Яко иньша від хлопів суспільна кляса, з иньшими, хоч би навіть не конче суперечними інтересами, не відчуваючи і не розуміючи положеня і інтересів хлопів, руска інтелігенція дивляла ся на „народні справи“ окулярами власних клясових інтересів. Їй здавало ся, що се, що було в інтересі її кляси, є справою загально народною, справою національною. Все проче, то була „справа соціальна“, або „жолудкові ідеї“. на котрі прийде черга доперва тоді, коли будуть полагождені справи „національні“, кажучи менше бомбастичним стилем: хлопська справа прийде доперва тоді на стіл, коли будуть зреалізовані „жолудкові“ ідеї рускої бюрократії.

Підносячи власні матеріальні і ідейні інтереси до значення національних справ, руска інтелігенція накидала свою класову програму хлопській класі, кажучи їй боронити справу яко своєю власну, бо „національну“ справу.

Хлопські інтереси інтелігенція бачила і розуміла о стільки, о скільки вони були паралельні — і то намацально паралельні з інтересами рускої інтелігенції. О скільки хлопська справа була також безпосередно справою рускої бюрократії, о стільки вона знайшла узгляднене в політичній програмі руских „патріотів“. Тим дасть ся витолкувати факт, що політична програма і політична акція руских патріотів абсолютно не узглядняє економічних інтересів хлопської класи, що Русини до нині не мають аграрно-політичної програми, котру повинні були мати і бодай в часті перевести ще в 48 році.

Коли рускі політики не мали такого учителя і такого наганяча, якими суть умовини життя, то повинні були взяти до помочи науку. Тою наукою, що дає нам змогу розуміти появу і аномалії суспільного життя, є соціологія. У Русинів сея наука в найбільшій занедбаню. У нас на тім поли окрім кількох істориків, що свій предмет трактували не дуже глибоко — не лиш не працював ніхто самостійно, але навіть не старав ся спопуляризувати і використати для поглиблення нашої історії сею, до чого дійшли вже чужі соціологіи. Не знаючи правил суспільного розвою, не добачуємо, або не розуміємо аномалій того розвою. Через те й ми неоднораз занедбуємо, а до решти беремо ся без ясної, відповідаючої потребам життя цілі і при помочи невідповідних средств. При таких умовях вся наша робота буде марнованем часу і сил, бо.

результати не будуть відповідати вложеній енергії, або навіть суспільним злочином, коли розвій спинить, або зведе на лихі дороги.

Через ігнорованє науки в політиці, занедбано у нас найважнійшу народну справу, від котрої зависить не лиш розвій, але просто жите нашої суспільности — справу аграрних реформ. Наші політики навіть не ставлять собі питання, яку ролю в житю народів відграє суспільна економія. Через те й в нашій політиці нема найважнійшої річи — аграрної програми, відповідаючої інтересам хлопської класи, а заразом інтересам цілої нації. Наші політики не знають, що аграрне питанє повинно у нас бути підвалиною і душею не лиш класової хлопської, але цілої нашої національної політики.

Але не лиш тую, до розв'язаня тяжшу справу занедбано; навіть наші національні змаганя, наша національна програма і наша національна політика, котра є ніби осею всеї нашої політики від 48 року, є що найбільше карикатурою націоналізму. І національне питанє розуміють у нас дуже тісно, так, як єго може зрозуміти — під впливом класових інтересів — тісний мозок бюрократа. Наші національні змаганя і вся „національна“ політика галицьких Русинів не виходила по за круг інтересів рускої бюрократичної інтелігенції. Класові інтереси рускої інтелігенції, елементарна сила житя не могли дати нам глубшого зрозуміня націоналізму, як се бачимо у народів, де національні змаганя були захопили ширші круги суспільности.

Щоби наша інтелігенція як слід зрозуміла задачу і цілі національної політики, щоби та політика обіймала інтереси не лиш власної

кляси, але також головної кляси рускої нації — кляси хлопської, треба було глянути оком по за межу руского сьмітника. Ми повинні були, перед поставленем програми нашої національної роботи, не лиш докладно познакомити ся з історією розвою нашої суспільности, але також придивити ся ближше національним змаганням культурнійших від нас народів, перестудювати історію їх національних рухів від самого їх завязку аж по нинішні часи. Вибравши се, що всім тим національним змаганням спільне, одержимо наукове розв'язане національного питання. Доперва тоді, коли придивимо ся нашим соціальним обставинам в сьвітлі тої наукової теорії націоналізму, потрафимо виробити собі повне і ясне понятє ціли наших національних змагань. Коли вже ясна буде ціль, коли вона буде відповідати потребам нашої суспільности, і коли тая ціль дорогою пропаганди стане ся власністю загалу, всенародним ідеалом — практична програма і ерседства до осягнення ціли, вже знайдуть ся. Доки того не буде, вся наша національна політика буде — що найбільше — забавкою в політику, а така забавка є страшним злочинном, коли поважні люде, в котрих руці опинила ся доля народу, хоч би несьвідомо, бавлять ся в хвилі борби о жите і смерть народа.

В наших теоретичних студиях над справою новочасного націоналізму, можемо з праць чужих соціологів користати лише о стілько, оскільки вони дають нам можливість познакомити ся з правилами розвою суспільностей, пізнати мотори соціального поступу і позволять нам зрозуміти зависимість розвою між поодинокими суспільними інституціями, звязь між поодинокими суспільними появами. Все те мусимо она-

нувати, заки приступимо до студій над самим національним питанням. О скільки студії над початковими фазами розвою народів і над їх економічним життям поступили на Заході так далеко, що під тим взглядом можемо повними пригорщами черпати результати праць чужих учених і використувати їх для пояснення наших відносин, то теоретичні студії над самим національним питанням і на Заході дуже недостаточні. Ціла література в тій справі дуже скупа і поверховна.

Найбільшою хибою всіх проб наукового поглиблення річи було се, що учені приступаючи до предмету, не здавали собі справи з того, до якої галузи людського знання належить питання, котре брали ся пояснювати. Не знаючи того, що нація — то суспільність на певнім степені культурного розвою, що націоналізм — то не зоологічне, або лінгвістичне питання, що оно не має нічого спільного ні з расою, ні з граматикою, відразу сходили на манівці, котрими ніколи не доходить ся до ціли, справи не пояснює ся, але противно, ще більше замотує. Через те, що учені зле брали ся до річи, все, що о тій справі написано, не посідає найменшої, ні теоретичної ні практичної вартости і до пояснення справи ні троха не причиняє ся. І не диво! Наука звичайно займає ся питаннями, котрих роз'ясненє потрібне в практичнім житю. Де самі вже потреби житя, ділаючи віками в тім самим напрямі, зорганізували суспільність на національних основах, там національне питання або цілком не існує, або існує не в цілій повни. Де яке питання не існує, де оно не є „злотою дия“, там всі досліди учених над дотичною справою, булиби стратою часу. Так само

стратою часу булоби читанє всіх доси виданих теоретичних праць, обговорюючих згадану справу, бо автор студії певно не обняв цілого предмету.

В послідних часах, великого практичного значіння набрала національна справа в таборі австрійської соціяльної демократії. Свій інтернаціоналізм соціяльно-демократичні доктринери помішали були з космополітизмом і в національних змаганнях добачували гамівник соціяльного поступу. Через те, що національні змагання найсильнійше і найвиразнійше проявили ся в часах розцвету капіталізму, а національну програму виписала на своїм прапорі буржоазія, котра національними аргументами воювала з клясовими змаганнями робітників, соціяльно-демократичні провідники робітничої кляси кинули анатему на націоналізм: Се чисто буржоазний продукт, з котрим пролетарият не може мати нічого спільного; бо соціалізм і націоналізм суть річами, котрі себе виключають.

Національний рух, що в послідних літах так сильно розвинув ся між славянськими народами, захопив також соціяльно-демократичних робітників. Славянські [головно чеські] робітники погодили якось огонь з водою, бо розвинули національний прапор і лишили ся соціяльними демократами. Они в практиці показали, що національна справа не є виключно справою буржоазії, що націоналізм можна дуже добре помирити з інтернаціональними змаганнями робітничої кляси, з міжнародною організацією борби соціалістичного пролетарияту з капіталізмом. Німецьким соціяльним демократам не дуже була до вподоби така герезія, але остаточно мусіли вибрати: або виправдавши нацио-

налізм, помирити національні змагання з інтер-національними змаганнями соціалізму, або кинувши анатему на геретиків — сля вже не цілком стратити славянських робітників, то що найменше, віести в австрійську соціально-демократичну робітничу партію національні спори і ними ослабити силу партії. Приперті до муру кінченістю, соціальні демократи відкомандирували свого теоретика, чоловіка з глибоким соціологічним образованием, щоби справу поглибив науково і теорію погодив з практикою. Студія Кавцкоґо „Новочасна народність“ і статя [Neue Zeit 1898/9] „Національна борба і державне право в Австрії“, суть першими працями, що дискусію над дотичним питаннем звели на відповідну дорогу. Хоч би деякі остаточні виводи Кавцкоґо були хибні, хоч не один его погляд на біжучі справи не видержує критики і не дасть ся погодити з льоїкою фактів, то всеж таки студія Кавцкоґо „Новочасна народність“ дає нам ключ до розв'язання неодного практичного питання національної політики. Вага студії Кавцкоґо лежить головню в тім, що він темної справи не пояснює ще темнішими гіпотезами, не студіює предмету в' послідній фазі его розвою, але поперед всего слідять за тенезою з'явиска. Щоби відповісти на питање, що є новочасна нація, Кавцкі еягнув глибоко в історію і старав ся розслідити, під впливом яких чинників дикі племена зливали ся в народи, та в який спосіб ті народи перетворювали ся в один соціяльний орґанізм, розвинули ся в нинішні народности.

В студії Кавцкоґо найсильнійша тая часть, в котрій він обговорює спосіб повставання звязків пізнійших націй і найдавнійші народо-

творчі чинники, де виказує рівнобіжність і обопільну залежність між розвитком почуття національної єдності а державним розвитком суспільності. Тенденцією студії є вказати, що історія націоналізму даної суспільності, є історією її державного розвитку її державних змагань. Слаба сторона студії лежить в тім, що Кавцкі обговорюючи значення впливу економічних чинників на завязки державної організації народів — того передумовія повстання нації, і на дальший розвиток національних змагань в народі, забуває, що *державний устрій і державний розвиток* даного народу, станувши на певній висоті, *зачинає сам собою бути мотором суспільного розвитку*. Держава стає ся чинником, що з одного боку самостійно впливає на розвиток суспільних інституцій і ідейних змагань членів суспільності, а не раз навіть параліжує вплив економічних чинників, з другого боку той державний устрій улягає не лиш впливам економічних чинників, але дуже часто впливам, що не мають нічого спільного з економією: (технікою продукції, виміною товарів і т. п.) В наслідок того Кавцкі за слабо заакцентував вплив чисто політичних чинників на розвиток національних змагань, на скріплене почуття національної єдності і сили у новочасних народів. В тій, як і в кількох інших точках, студія Кавцкі була би повніша і основніша, коли би він був для своїх висновків використав історію розвитку держав і народів Сходу Європи.

Наведені Кавцким чинники покликують до життя династію, що загортаючи під свою владу осілі на певній території племена дає початок державі. Державна влада, обіймаючи різні, доси самостійні, з собою нічим не зв'язані

зані, дуже часто навіть не посвоячені племена, зливає їх спільними інституціями в один, з часом щораз тісніший суспільний організм. Сума племен перемінює ся в один народ, в націю. Від коли верховна власть над сумою племен даної території спочала в руці династії, рішаючим чинником в державнім розвою народу є династія з своїми урядами і своїм війском. Кавцікі замало узгляднив вплив династичного чинника — яко самостійного чинника — на державний, а тим самим і національний розвій деяких народів. Історія нашого народу була би єго научила, що наш державний, а заразом і національний розвій перервали не „економічні“ чинники, але се, що вся державна власть на Русі не мала часу опинити ся в руці наших князів. Заки всі нитки суспільного життя опинили ся в руці одної династії, омежні народи, котрі скорішче скристалізували ся в сильні держави, перервали самостійність дальшого державного розвою. З тим зачав ся на Русі процес денационалізації. Ті суспільні класи, що до нині були представителями [Träger] національної ідеї і національних змагань, відповідно до того, чи увійшли в склад польської, чи московської держави, спольщились, або змосковшили ся. Через те, що хлонська класа нігде в світі не була представительною національних змагань і під національним взглядом, всюди була і є лише етнографічною масою, а прочі класи на Русі були репрезентантами польського, або російського націоналізму, народ названий в етнольогії малорускям, перестав бути нацією. В тим здержаню розвою нашої суспільности в національнім напрямі не бачимо сліду впливів економічних чинників. Не економічний застій

спинив наш національний розвій, а се, що частини наших земель, силою розбою, зроблено складовими частями иньших, під національним зглядом чужих нам організмів державних. Не економічні чинники стерли на якийсь час наше імя з реєстру європейських націй, а се, що заки в поодиноких клясах руских земель виробило ся глибоке почуте національної єдності, заки витворила ся сильна руска нація, знищено нашу державну самостійність. Се винародовило творців і представителів національної ідеї: аграрну, промислову і торговельну буржоазію, т. є шляхту, міщанство і купецтво.

Студієм повстаня і розвою націоналізму довело Кавцкого до результату, що „новочасна національна ідея є в ґрунті річи буржоазною ідеєю“. Дійшовши до такого заключеня, Кавцкі зриває з науковим методом і льотікою, а на місце ученого, виступає загвожджений доктринер, котрий разом з буржоазією, засуджує на смерть „буржоазійний продукт“ — націоналізм. Націоналізм так довго є поступом суспільности і так довго має рацію бити, як довго міщанство іде на чолі поступового розвою суспільности; з хвилею, коли скінчить ся культурна місія міщанства, з хвилею коли оно стаєсь ретроградним елементом, спиняючим розвій суспільности, — національні змаганя, разом з иньшими ідейними продуктами буржоазії тратять рацію істнованя, і можуть служити виключно до реакційних, спиняючих розвій культури цілей. Тут Кавцкі забув, що ідея не все мусить іти до гробу із своїм творцем, що она може стати ся власністю наслідника, котрий її розвине ще глубше і всестороннійше, як сам автор. Буржоазія витворила великий промисел з суспільним

поділом праці, довела до високої степені успішного виробництва; — чи п. Кавцкі посміє сказати, що все те піде до гробу за буржоазією? Ні! він скаже, що по буржоазії возьме справу в свої руки пролетаріат і доперва сей доведе поділ праці, *успішного виробництва* до остаточних границь. Пролетаріат довершить се діло, котре зачала, але не годна була докінчити буржоазія. Коли національний прапор в руці капіталістів замараний болотом реакції, очистить его і піднесе понад облаки рука вибиваючого ся на верх пролетаріату. Він поглибить і розширить національну ідею змаганнями робучої класи, і доперва той націоналізм буде повним, дійсно поступовим націоналізмом. З моральним і економічним крахом буржоазії скрахеє лише вузький націоналізм капіталістичної класи і розплине ся в загально-народнім націоналізмі робучої класи. Сама-ж соціалістична ідея економічного колективізму є не що инше, як найостаточнішою логічною консеквенцією націоналізму. Дотеперішні національні змагання мали головно політичний характер, бо полягали на націоналізації суспільної адміністрації, т. є на витвореню сильної національної держави. Змагання соціальних демократів суть економічним націоналізмом, бо ідуть до націоналізації виробництва і взагалі всего економічного життя суспільности. Доперва колективізм буде остаточним словом націоналізму.

Коли би націоналізм даної суспільности був зависимий виключно від змагань буржоазії, на нашій землі руска національна ідея не віджилаби так довго, як довго спольщене або змосковщене міщанство і шляхта руских земель назад не зрущила би ся, або з руского населеня

не витворила ся еильна руска буржоазия. Тимчасом демократизация держав, переведена в половині сего столітя, покликкала до народного життя безгласні доси маси хлопів. Через те змаганя верховних кляс тратять вже своє давнійше значіне, перестають бути виразом змагань народа, і в міру, як в суспільности росте значіне народної маси, і ідейні змаганя тої маси зачинають надавати тон цілій суспільности. Як довго властивими горожанами рускої землі були шляхта і міщаньство, а хлопека кляса була тільки живим господарским інвентаром панів, мож було у нас говорити виключно о польскім, або російскім націоналізмі. З хвилею, коли хлопека кляса прийшла до горожаньских прав, від коли змаганя тої кляси набрали національного змісту а між рускими недобитками прочих кляс віджили історичні традиції і національні змаганя, від сеї хвилі Русини перестають бути етнографічною масою, їх імя знов являє ся в реєстрі европейских націй. Як на заході новочасний націоналізм є продуктом буржоазії, а перейме его і поглибить пролетарият, так знов наш — вузкий впрочім — націоналізм є продуктом руского пролетарияту інтелігенції, а хлопека кляса — даючи своїм клясовим змаганям національний зміст — поглибить его і зреалізує. Наша національна справа була дропаща так довго, як довго виключними репрезентантами ідейних змагань суспільности була шляхта і міщаньство. Від коли до голосу в народних справах прийшов руский хлоц, справа віджила а дальша її судьба звязана з судьбою хлопекої кляси.

) Велику цивільну відвагу супротив дотеперішного доктринерства соціальних демократів

на точці інтернаціоналізму показав Кавцкі тим, що не лиш виправдав націоналізм, але навіть узнав важність ролі, яку в повстанню держав і націй відіграв такий цілком нееконімічний чинник, як мова. В народи зачали лучити ся суспільности, що говорили одною мовою. „Приформованню нації, язык був найважнійшим і безусловно конечним чинником.“ Консеквенція з того така, що всякий національний рух іде до того, аби границями держав були языкові границі народу. Така гадка пробиває ся не двозначно із студії Кавцкого „Національна борба в Австрії“. Дійшовши до таких виводів, Кавцкі предмету дальше не поглубляє, але вертає до псевдо-інтернаціональної, бо космополітичної доктрини і бодай на закінченє мусить копнути зрегабілітований ним самим націоналізм. По думці Кавцкого національні языки зійдуть колісь так само на пси, як в загалі цілий націоналізм. Як національна ідея, так само плеканє національних языків стане ся колісь перешкодою дальшого розвою народів. Але на щастє — гадає Кавцкі — як всему на світі, так і національним языкам приїде кінець. Запанує кілька „світових языків“ а національні языки зійдуть до значеня діалектів. „В порівнаню з світовими языками, національні языки займуть таке положенє, в якім тепер знаходять ся говори супротив літературних языків.

Таку нісенітницю написав соціяльний демократ, котрий бачить, як росте просвїта народних мас і як література що раз більше примінює ся до потреб тих мас! Коли світова німецька, або французька література і язык не запанували у нас і не убили національної рускої літератури тоді, коли книжка розходила ся що

найбільше в 500 примірниках, то хіба не потрафить її убити, тоді, коли наші друкарні будуть викидати на торг мільйони примірників. Коли просвіта була привілейом малого числа одиниць, а писане і друк книжок в національній мові не вишачував ся, тоді ще могла бути бесіда о можливості запанованя сьвітового язика. Нині стан такий нележить вже до історії. Ми дозволимо собі сконстатувати факт, що процес іде в цілком противнім напрямі, що іменно *потреба* знаая чужої, хоч би найбільшої сьвітової мови у *загалу* що раз зменшає ся, бо що лиш принесла нового сьвітова література — все одно, чи белетристична, чи наукова — се при помочи ремісників-перекладачів дістає ся до національних літератур. Образований Німець завдячував колись своє освітане виключно французским книжкам; нині може бути дуже мудрий без званя французскої мови.

Ще менше як в просвітнім руху, буде потрібне знанє сьвітових язиків в руху промисловім і купецкім. В часах, коли продукція не була сконцентрована в руках немногих промисловців, коли величезне число ремісників муієло збувати товар консументам безпосередно, коли не було почт, телеграфів і желізниць, коли не було такої конкуренції між продуцентами і консумент більше потребував продуцента, як на відворот, тоді були кочечні частійші личні зносини з чужими продуцентами і купцями, потрібне було знанє їх язиків. Коли промисел був сконцентрований в одній Англії, тоді очевидно всі ті, що хотіли корястатн з англійского промислу, муієли уміти по англійски; хто хотів корястатн з французскої культури, муієв уміти по

Француски. Нині, хоч товарова продукція розвинулася ширше, хоч торгівля заволоділа цілим промисловим життям світа, в кожній нації зменшилося число осіб, котрі в тім промислово-торговельнім руху мусять увійти в безпосередні зносини з особами другої нації. Місце соток продуцентів-ремісників, заняв один продуцент-фабрикант; дуже часто навіть на місце соток фабрикантів, виступає картель або иньша подібна організація. Ані шефам корпорацій промисловців, ані самим промисловцям потрібне знане чужих язиків, так як в тих часах, коли они мусяли входити в безпосередні зносини з консументами, бо посередництво між фабрикою а консументами відбуває ся при помочи великих купецьких фірм або агентів. Лише кореспондентам і агентам промислових і купецьких фірм потрібне знане чужих язиків — самим фабрикантам, купцям і консументам, оно не потрібне.

Кажемо, що потрібне знане чужих язиків, але не конче світових. Нині, при страшній конкуренції між продуцентами, фірми мусять коло консументів танцювати так, як коло збитих яєць. Їх агенти мусять послугувати ся мовою консументів, а нею є звичайно не світова мова, навіть не літературні язики, а самі діалекти. Німецькому купцеві нині болгарський і сербський а навіть афганський і бушменьський язик потрібніший як французький. Французька фірма має свого кореспондента, котрий до него напише по німецьки, але африканські дикарі і всі иньші народи, на котрих німецький купець хоче заробити, вимагають, аби він говорив і писав до них не світовим німецьким, але їх національним язиком, їх діалектом. Сли знане чужих

язиків є нині економічною потребою, то на всякий случай відносить ся се до національних „діалектів“ а не світових язиків. З розцвитом національних літератур і з управильненем міжнародних економічних відносин при помочи всякого рода агентур і конзулятів, *загал* що раз менше буде відчувати потребу знання чужих язиків. Потреба знання чужих язиків, так світових як і діалектів обмежить ся на фахових учених, ремісниках-перекладачах, агентах і кореспондентах фірм. По за тими людьми, що становлять пропадаючо малий процент людности, знане чужих язиків стратить всяке практичне значіне. Але як хто схоче тратити час на французькій або англійській граматиці, то ему того певно ніхто не заборонить. На всякий случай буде се менший шкандал, як наука греки або латини.

В. Будвиновский.

ВИБІР НАЙНОВІЙШИХ КНИЖОК ЯК
 МОЖНА НАБУТИ В КНИГАРНІ;
 „ГОЛОС ПРАВДИ”

Словар чужих слів, котрий числить поверх 12.000 слів.	\$2
Селянство і Соціал-демократія	
Соціалізм а патріотизм	
Новігна суспільність і церква	
Народність і її початки	
Нове Євангеліє	
Нація як правна ідея й Ітернаціонал	
Звідки взяв ся чоловік	
Чому женщины жадають політичних прав	
К. Маркс, його життя і наука	
О походженю Бога	
Цар голод (про економію)	
Про походженє та розвиток мав — Н. Руб кин	
Здобутя Бастилії (Історія Французької ре волюції).	
Економічні основи Американського дем кратизму.	15
Клясова борба.	5
Панські жарти.	40
Коли зійшло сонце	30
Комуністичний Маніфест	2
Понятє і цілі соціалізму	1
Основні засади комунізму — Ф. Енгельс	1
Продукція — Н. Карішев	1
“Патріоти” — М. Тарновський	1
Також маємо на складі, кромі українських	
книжок, — книжки російські і польські.	
На жаданє висилаємо каталоги.	

Holos Prawdy
 119 E. 7th St., New York, N. Y.